



Burgerschap

Juni 2010 versie 1.0

inhoudsopgave

1.	Inleiding.....	3
2.	Voorwoord	4
3.	Het montessorionderwijs 21e eeuw - de verantwoording.....	5
	Leidende principes.....	5
	De opvoeding.....	5
	Individueel onderwijs.....	5
	Gevoelige perioden.....	5
	Vrijheid.....	5
	Verantwoordelijkheid.....	5
	Voorbereide omgeving.....	5
	De leraar	5
	Onderwijs	6
4.	Kanjertraining.....	6
5.	Burgerschap volgens de kerndoelen	7
	Burgerschap: wat wordt er van scholen verwacht?	7
	Burgerschap in de kerndoelen.....	7
	Toezicht door de inspectie.....	7
6.	Burgerschap en Montessori: wat kun je van kinderen verwachten?	8
	Onderstaande is een indicatie van wat je van kinderen in de OB en MB mag verwachten.....	8
	Onderstaande is een indicatie van wat je van kinderen in de TB mag verwachten.....	9
	Onderstaande is een indicatie van wat je van kinderen in de BB mag verwachten.....	10
7.	Materialen en werkvormenlijst bij burgerschap op de Kosmos.....	11

1. INLEIDING

Sinds 1 februari 2006 zijn scholen voor primair- en voortgezet onderwijs verplicht om actief burgerschap en sociale integratie te bevorderen (Wet op het primair onderwijs, artikel 8 lid 3). Aanleiding hiervoor zijn twee maatschappelijke ontwikkelingen die kenmerkend zijn voor de afgelopen decennia. De eerste is individualisering, waardoor de betrokkenheid op elkaar en op de maatschappij is afgenomen. De tweede is de omvangrijke allochtone populatie, die minder bekend is met de burgerschapstraditie. Door burgerschap een prominente plaats in het onderwijs te geven, hoopt de overheid te bereiken dat individuen, die afkomstig zijn uit de meest uiteenlopende tradities, een gemeenschappelijk perspectief krijgen op de bijdrage die zij als burgers aan de samenleving kunnen leveren. Aandacht voor burgerschap in het onderwijs moet ertoe leiden dat jongeren het vermogen en de bereidheid ontwikkelen om deel uit te maken van een gemeenschap, en dat ze ook daadwerkelijk een actieve bijdrage aan zo'n gemeenschap gaan leveren. En door 'sociale integratie' op de onderwijsagenda te zetten, moeten leerlingen bekend zijn met en betrokken zijn bij uitingen van de Nederlandse cultuur, en bovendien kunnen deelnemen aan de maatschappij en haar instituties (Zie: Inspectie voor het Onderwijs (2006). *Toezicht op Burgerschap en Integratie*. Rijswijk: GSE, p.4.).

Burgerschapsontwikkeling en Montessori-onderwijs lijken naadloos op elkaar aan te sluiten, gezien de gemeenschappelijke doelen die beiden nastreven, bijvoorbeeld met betrekking tot:

- ontwikkeling van bewustzijn, identiteit, zelfrespect en wil (tezamen de persoonlijkheid);
- het verwerven van bekwaamheid om in het dagelijks, sociale en maatschappelijke leven en verdere studie te kunnen functioneren;
- een persoonlijke, creatieve, onafhankelijke en verantwoordelijke rol te leren vervullen in de samenleving van nu en morgen.

Uitgangspunt bij deze doelen is, actief te zoeken naar en het stimuleren van het potentieel van kinderen.

Het vormgeven van beleid op burgerschap start met de gemeenschappelijke visie van montessorischolen op mens, maatschappij en onderwijs. Deze visie vormt samen met het ideaal van wereldburgerschap de basis om het sociale gedrag van leerlingen te stimuleren. Voor het vormen van een visie is een theoretisch kader nodig, deze is te vinden in hoofdstuk 1.

2. VOORWOORD

Onderbouw

Volgens Maria Montessori doorleeft het kind ontwikkelingsfasen (perioden van groei), in welke hij, wanneer hij in een wereld leeft waarin tegemoet gekomen wordt aan zijn behoefte tot leren en de behoefte tot het komen van inzicht, zijn persoonlijkheid zelfstandig opbouwt en op deze wijze "de bouwmeester van zijn eigen zijn is". (the 4 planes of development en de bulb).

In de 1^e ontwikkelingsfase (0-6jr) vindt de indirecte kosmische opvoeding plaats (basale vaardigheden als zelfstandigheid in het dagelijkse leven, cultuurtechnieken, oriëntatie op de wereld en ordening in ruimte en tijd).

De Nederlandse Onderwijsraad zegt nauwelijks iets over de vorming van burgerschapskunde in de onderbouw van het basisonderwijs. De beperkte aandacht daarvoor is wel verklaarbaar. Het wereldbeeld van jonge kinderen is diffuser dan dat van oudere kinderen: thema's lopen in elkaar over. Zij denken niet in schoolvakken en hun spanningsbogen zijn kort waardoor ze zonder enige moeite van het ene onderwerp naar het andere kunnen overspringen. Daarnaast missen de meeste jonge kinderen nog "volwassen" denkpatronen als historisch besef, bepaalde inzichten om constantieverschijnselen vast te stellen of om sommige vergelijkingen te maken.

Het zal er om moeten gaan om jonge kinderen, in de context van wereldverkennde activiteiten waar ze eigenlijk altijd al mee bezig zijn, vaardigheden en houdingen bij te brengen die bijdragen aan goed burgerschap. Het gaat dan meer om het doen dan om gepraat.

(Vrij vertaald uit De wereld van het Jonge kind, Wim Westerman - september 2005)

Middenbouw – tussenbouw- bovenbouw

Montessori noemt deze periode de intellectuele periode. In de 2^e ontwikkelingsfase (6-12jr) krijgt het kind door de rijping van de hersenen een steeds groter vermogen tot abstraheren en wordt het voorstellingsvermogen eveneens groter. Daarnaast heeft het kind een verhoogde sensibiliteit voor morele vragen, een sterk rechtvaardigheidsgevoel, meer gevoel van medeleven met anderen en de wil onrecht te bestrijden.

Leergierigheid, voorstellingsvermogen en sociale en morele gevoeligheid zijn de kenmerken van dit stadium.

Uitgangspunt hierbij is dat het kind zijn eigen leervragen kan stellen. Hij kan zich met zijn verbeeldingskracht de vraag voorstellen om voorts met zijn ratio (redeneren) te onderzoeken of hetgeen hij vermoedt klopt. De opgedane kennis maakt hem moreel verantwoordelijk om deze kennis in te zetten voor de wereld om hem heen.

Het gaat om:

- het zien en leggen van verbanden bij natuur en cultuur (het grote geheel)

De interesses en vragen van het kind zijn het uitgangspunt. Het gaat hierbij om zowel de behoeften (needs) als om de vakinhouden (disciplines).

Aparte vakinhouden zorgen voor verwarring en het herhaaldelijk vragen waarom hij iets moet leren (bijv. van geschiedenis en aardrijkskunde).

De verbanden zorgen voor het verkrijgen van werkelijk inzicht. Het kind zal zich gaan verbazen, nieuwsgierigheid tonen en willen onderzoeken. Het heeft ook de wil daartoe.

- De morele verantwoording voor het toepassen van deze kennis in de wereld.

3. HET MONTESSORIONDERWIJS 21E EEUW - DE VERANTWOORDING¹

Leidende principes

Montessorionderwijs maakt deel uit van de maatschappij en wil daarom actief verantwoording afleggen aan ouders en overheid over de kwaliteit van opvoeding en onderwijs. Het garandeert een voldoende aanbod, accepteert de wettelijke eisen, maar wil tegelijk ruimte voor zijn eigenheid bewerkstelligen.

De eigenheid wordt weergegeven in de hierna volgende leidende en principieel bepalende principes.

De opvoeding

Montessorionderwijs legt het primaat bij de opvoeding.

Het is een opvoeding die kinderen waardering bijbrengt voor de natuur en alles wat door menselijke samenwerking tot stand is gekomen. Tevens ontwikkelt die de bereidheid van kinderen om in het belang van de gemeenschap te werken. In het montessorionderwijs staat die ontwikkeling centraal in de opvoedingsrelatie kind - leraar en vormt ze het uitgangspunt voor de opvoeding van kinderen en jongeren, waar onderwijs deel van uitmaakt.

De opvoeding sluit hierbij aan bij het gewenste onderwijsaanbod betreffende het bevorderen van de basiswaarden van de kennis, vaardigheden en houdingen die nodig zijn om te participeren in de democratische rechtsstaat.

Individueel onderwijs

Montessorionderwijs stemt af op de persoon.

Individueel onderwijs in montessoriaanse zin is onderwijs dat respect heeft voor en uitgaat van de eigenheid van ieder individu, van de persoon, van de mens die het kind/de jongere is. Dat betekent dat de school het kind de vrijheid biedt die hij of zij nodig heeft om zich volgens eigen patroon en aard te kunnen ontwikkelen. Uitgaande van het montessoriprincipe 'alle opvoeding is zelfopvoeding' ontwikkelt het kind zich door in relatie met de omgeving te treden en daarin actief te zijn. Hij of zij leert door zelf werkzaam te zijn. Dat is een natuurlijke behoefte. Wil de zelfwerkzaamheid effectief tot resultaten leiden, dan moet de omgeving inspirerende en uitdagende leersituaties aanbieden. Voor het genormaliseerde kind, dat in harmonie met zijn omgeving is, zijn ook volwassenen en groepsgenoten belangrijke partners in het eigen leerproces. De zelfwerkzaamheid kan daarmee een onderdeel vormen van sociale situaties, waarin door samenwerking naar een resultaat gestreefd wordt, terwijl ieder daarin een eigen persoonlijk aandeel heeft. De opbrengsten van het voornoemde onderwijs sluiten aan bij de gedachte aan de autonome zelfstandig handelende mens die zijn verantwoordelijkheden inzet voor mens en maatschappij, hetgeen een van de doelen is van actief burgerschap.

Gevoelige perioden

Montessorionderwijs houdt rekening met gevoelige perioden van kinderen en werkt niet vanuit lineair opgestelde programma's of methodes.

De school is de plaats waar het kind de mogelijkheid heeft om te oefenen met burgerschap en integratie. De gevoelige periode stelt het kind in staat om nieuw gedrag te verwerven en wel zo dat het eigene van het kind wordt gevormd. Het perspectief nemen naar de ander, het vormen van de eigen mening van goed en kwaad, het jezelf durven zijn binnen een gemeenschap zijn enkele gedragingen die juist in de midden- en bovenbouw van de montessori onderwijspraktijk zichtbaar moeten zijn. De fase van de midden- en bovenbouw kenmerkt zich namelijk door de gevoelige periode voor de kennisverwerving, creativiteit, socialiteit en moraliteit. In de onderbouw is de houding van de leraar belangrijk als model voor sociaal en moreel gedrag. Het duidelijk aangeven van grenzen en respect tonen zijn enkele exponenten van dit model staan.

Vrijheid

Vrijheid en gebondenheid vormen in het montessorionderwijs een gezond spanningsveld, waarin opvoeders voortdurend afwezen en kiezen ten aanzien van de mate van vrijheid en de mate van steun door kaders.

Om de betekenis van de bovenstaande zin duidelijk te maken, kan gebruikt gemaakt worden van de formule "Vrijheid x zelfstandigheid = verantwoordelijkheid."

Bij deze formule vormt de vrijheid "de weg" naar zelfstandigheid.

De verantwoordelijkheid is het product.

Vrijheid is niet ongelimiteerd. De grenzen worden gevormd door de zelfstandigheid en de verantwoordelijkheid.

Vrijheid doet een beroep op de mens op weg naar verantwoordelijkheid.

Discipline (d.i. een innerlijke sturing van de mens) hoort bij de zelfstandigheid.

De mens maakt hierin een ontwikkeling door: naar zorg voor zichzelf, naar zorg voor de ander en de omgeving, naar zorg voor de wereld en de maatschappij.

In die zin is vrijheid als onderdeel van het voornoemde trio een belangrijk begrip bij de invulling van het actief burgerschap en het werken aan de duurzame samenleving.

Verantwoordelijkheid

Montessorionderwijs heeft vredesopvoeding als doel en biedt kinderen verantwoordelijk te zijn als medeburger op school en in de wereld daarbuiten.

Onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid zijn voorwaardelijk voor elkaar. Het kind wordt verantwoordelijkheid gegeven voor eigen ontwikkeling en leren, om onafhankelijkheid te ervaren en te oefenen. Beide kwaliteiten worden, in het montessorionderwijs in een daartoe ingerichte voorbereide omgeving, in fasen aangepast aan de ontwikkelingsleeftijd, geoefend.

Vorbereide omgeving

Montessorionderwijs staat voor het principe de perioden van groei als maatstaf te nemen voor de indeling van de heterogene groepen.

De verschillende ontwikkelingsfasen waarin kinderen kunnen verkeren, zijn van invloed op de eisen aan de inrichting van de omgeving. In de onder- en middenbouw van het basisonderwijs wordt de mogelijkheid tot ontdekkend leren en het ontwikkelen van eigen initiatief gecreëerd. In de tussenbouw en bovenbouw vinden de kinderen in de voorbereide omgeving mogelijkheden om persoonlijke ervaringen, specifieke kennis en initiatiefrijke gedrag uit te bouwen en een studiehouding te ontwikkelen. Het werken in heterogene groepen biedt de kinderen mogelijkheden ervaring op te doen door of de jongste of de oudste binnen een groep te zijn. Het innemen van je eigen plek in een groep en het positief actief deelnemen aan die groep, vanuit de diverse rollen en posities, is gedurende het gehele leven van belang.

De leraar

De montessorischool biedt de kinderen ondersteunende kaders, waardoor zij in staat zijn van de vrijheid gebruik te maken in plaats van erdoor in verwarring te raken.

¹ De tekst is een vrije bewerking van de notitie "Het Montessori basis onderwijs ,inspectie van Onderwijs september 2007, hoofdstuk 4.1 –pag. 25-28.

Individueel onderwijs is in de eerste plaats individuele begeleiding. Aan de andere kant is het de opgave van elke volwassene om actief bij te dragen aan de ontwikkeling van kinderen. Daartoe ondernemen volwassenen allerlei activiteiten, dat beperkt de ruimte voor kinderen. Ze zijn model voor de kinderen, informatiebron, begeleider, coach en raadsman.

De kaders zijn bijvoorbeeld het normenstelsel dat de school hanteert en de doelen en eisen die gesteld worden. Het burgerschapskader van de Onderwijsinspectie kan het kader vormen voor het maken van een verantwoording voor het op het gebied van de identiteitsontwikkeling en de plaats van het individu in de samenleving.

Onderwijs

Het aanbod in het montessorionderwijs omvat, naast het verwerven van culturele verworvenheden van onze samenleving, ruime mogelijkheden. In het bijzonder: zintuiglijke, motorische, talige, mathematische, sociale, morele en esthetische ontwikkeling.

Het montessori onderwijs leidt kinderen in in de wetmatige, structurele en ontwikkelingssamenhang der dingen en gebeurtenissen, zowel ruimtelijk, historisch als toekomstig. Het montessori onderwijs gaat uit van de grootst mogelijke gehelen. Doelstelling daarbij is dat het kind verbanden leert zien en het kind zijn of haar taak en plaats in de wereld leert ontdekken en er zich naar leert gedragen.

Bij de cultuuroverdracht gaat het zodoende niet om een klakkeloos overnemen van verworvenheden, maar om bewust positie kiezen op basis van kennis en kritische beschouwing en om een onderzoekende houding, waardoor het kind wordt aangezet nauwkeurig en kritisch te zijn en te toetsen of zijn kennis berust op waarheid. Een dergelijke werkwijze draagt bij aan de wording tot een volwassen mens die zich bewust is van de waarde van zowel autonoom als sociaal gedrag met een bijkomende actieve deelname aan de wereld om hem heen. Daarvoor is veel werktijd nodig als garantie voor kwaliteit.

De maatschappelijk vastgestelde doelen, zoals die tot uitdrukking komen in kerndoelen, worden door het montessorionderwijs geaccepteerd.

De kerndoelen vormen het minimale kader. Kinderen wordt de gelegenheid gegeven hun sterke kanten in hun kunnen te benutten en verder te gaan daar waar kan. Kinderen die moeite hebben met een evenwichtige ontwikkeling of minder sterk tot zwak zijn binnen een bepaalde ontwikkeling en daardoor binnen een bepaald leerdomein, worden geaccepteerd zoals ze zijn en ondersteund. Het is de bedoeling dat in het volgsysteem dat de school gebruikt deze kenmerken van kinderen goed tot uitdrukking worden gebracht en dat de beslissingen die leraren nemen over de begeleiding van het kind ook daarin worden genoten. Door voornoemde werkwijze worden het onderwijsaanbod (voorbereide omgeving), de kindontwikkeling en de leeropbrengsten inclusief het gebied van actief burgerschap helder en inzichtelijk gemaakt.

4. Kanjertraining

Op de Kosmos werken wij met de Kanjertraining. Door inzet van deze methodiek bereiken wij het volgende: de Kanjertraining bereikt u de volgende doelen:

- De leerkracht wordt gerespecteerd.
- Pestproblemen worden hanteerbaar/lossen zich op.
- Leerlingen durven zichzelf te zijn.
- Leerlingen voelen zich veilig.
- Leerlingen voelen zich bij elkaar betrokken.
- Leerlingen kunnen hun gevoelens onder woorden brengen.
- Leerlingen krijgen meer zelfvertrouwen.
- Leerlingen durven cognitief te presteren.
- Leerlingen leren verantwoordelijkheid te nemen.
- Er ontstaat een positieve leer- en werkhouding.

Door het inzetten van de Kanjertraining voldoet De Kosmos aan de doelen die worden gesteld door de wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie

5. Burgerschap volgens de kerndoelen

Burgerschap: wat wordt er van scholen verwacht?

Burgerschap in de wet

In artikel 8 van de WPO, artikel 17 van de WVO en artikel 11 van de WEC staat het volgende:

- a. het onderwijs gaat er mede van uit dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving
- b. *het onderwijs is mede gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie*
- c. het onderwijs is er mede gericht op dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdsgenoten.

Het wetsartikel met de opdracht tot bevordering van actief burgerschap en sociale integratie is op 1 februari 2006 in werking getreden. Het betreft een algemene oproep aan scholen. Scholen hebben de ruimte om op een eigen wijze invulling te geven aan deze opdracht.

Burgerschap in de kerndoelen

Veel kerndoelen zijn met burgerschap en integratie verbonden: direct, zijdelings of in voorwaardelijke sfeer. Voor het primair onderwijs gaat het voornamelijk over de volgende kerndoelen:

34. De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.
35. De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.
36. De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.
37. Leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
38. De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen en ze leren respect op te brengen voor verschillen in opvattingen.
39. De leerlingen leren met zorg omgaan met het milieu.
51. De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen zoals aanwezig in ons cultureel erfgoed (...)
53. De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

In de kerndoelen onderbouw zijn voornamelijk de volgende doelen aan burgerschap en integratie gerelateerd.

35. De leerling leert over zorg en leert zorgen voor zichzelf, anderen en zijn omgeving, en hoe hij de veiligheid van zichzelf en anderen in verschillende leefsituaties (wonen, leren, werken, uitgaan, verkeer) positief kan beïnvloeden.
36. De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.
38. De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun omgeving te plaatsen.
39. De leerling leert een eenvoudig onderzoek uit te voeren naar een actueel maatschappelijk verschijnsel (...).
40. De leerling leert historische bronnen te gebruiken (...) en hij leert daarbij de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.
43. De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen en leert de betekenis voor de samenleving te zien vanuit respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen.
44. De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politiek bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn.
45. De leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld.
47. De leerling leert actuele spanningen en conflicten in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond en leert daarbij de onderlinge afhankelijkheid in de wereld, het belang van mensenrechten en de betekenis van internationale samenwerking te zien.

Toezicht door de inspectie

De onderwijsinspectie heeft burgerschapsvorming in haar toezicht opgenomen. In hoofdlijnen kijkt de inspectie naar de volgende punten:

1. De school heeft een visie op burgerschap en integratie en geeft daar planmatig invulling aan.
2. De school verantwoordt deze visie en de wijze waarop ze daar invulling aan geeft.
3. De school evalueert of de voor burgerschap en integratie beoogde doelen worden gerealiseerd.
4. De school schenkt aandacht aan bevordering van sociale competenties.
5. De school bevordert basiswaarden en kennis, houdingen en vaardigheden voor participatie in de democratische rechtsstaat.
6. De school stemt het aanbod mede af op risico's en ongewenste opvattingen, houdingen en gedragingen van leerlingen rond burgerschap en integratie.
7. Openheid en betrokkenheid naar de samenleving en de diversiteit die daarin aanwezig is: de school schenkt aandacht aan de samenleving en de diversiteit daarin, en bevordert deelname aan en betrokkenheid bij de samenleving.
8. De school brengt burgerschap en integratie ook zelf in de praktijk (school als 'oefenplaats').

De inspectie kijkt er vooral naar óf de school zich bezig houdt met burgerschap en integratie (aan de hand van de acht bovenstaande punten). De school bepaalt zelf h^oe zij burgerschap en integratie bevordert. Er zijn geen objectieve criteria vast te stellen voor de resultaten van burgerschapsvorming. De overheid zal dan gaan bepalen wat goed is voor haar burgers. De school bepaalt zelf welke kennis, houdingen en vaardigheden zij haar leerlingen (in het kader van burgerschap en integratie) mee wil geven en op welke manier ze dat doet.

De inspectie heeft de blauwe brochure 'Toezicht op burgerschap en integratie' onder alle scholen verspreid. Daarin is meer informatie te vinden over het toezicht van de inspectie wat betreft burgerschap en integratie.

Bronnen:

SLO (Jeroen Bron). *Een basis voor burgerschap; een inhoudelijke verkenning voor het funderend onderwijs*. Enschede, maart 2006.
Inspectie van het onderwijs. *Toezicht op burgerschap en integratie*. Utrecht, 2006.

6. Burgerschap en Montessori: wat kun je van kinderen verwachten?

Onderstaande is een indicatie van wat je van kinderen in de OB en MB mag verwachten.

Sociale competentie

1. Vertelt in de kring over iets dat hij zojuist op school heeft meegemaakt
2. Geeft aan wat hij leuk/lekker/mooi/interessant vindt
3. Toont gevoelens van blijdschap, angst, boosheid, verbazing, teleurstelling en verdriet
4. Neemt afscheid in verschillende situaties
5. Luistert wanneer een medeleerling vertelt dat hij iets anders wil
6. Herkent basale gevoelens bij een ander
7. Zegt dankjewel als reactie op het woord alsjeblieft
8. Zegt sorry als er door hem per ongeluk iets misgaat
9. Vraagt aan een ander of hij een voorwerp van hem mag gebruiken
10. Troost iemand die bang of verdrietig is
11. Helpt een ander als die daar om vraagt
12. Geeft een compliment over iets dat een ander gemaakt heeft
13. Feliciteert een ander met zijn verjaardag
14. Uit zijn boosheid zonder anderen fysiek pijn te doen of materiaal kapot te maken
15. Benoemt dat hij een ander geen pijn mag doen
16. Reageert bij boosheid op de aanwijzing/correctie van de leerkracht
17. Luistert naar een ander als die sorry zegt
18. Laat non-verbaal/ verbaal merken dat de ruzie voorbij is
19. Vertelt na een ruzie wat er gebeurd is

Waarden, normen en democratie

1. Benoemt wat gezonde tussendoortjes en broodbeleg zijn
2. Geeft verschil aan tussen eigen eten en eten van klasgenoten
3. Vertelt wat er gebeurt als je heel veel snoept

4. Benoemt leuke activiteiten die hij in het bos, park of strand kan doen
5. Gaat niet op planten staan om de planten heel te houden
6. Doet dieren niet opzettelijk pijn
7. Plukt geen bloemen uit de natuur
8. Bekijkt en voelt verschillen tussen bladeren
9. Gaat zorgvuldig om met planten en dieren in de klas

10. Gooit afval in de vuilnisbak of bewaart het afval
11. Vertelt waarom er prullenbakken in een park of op straat staan

13. Houdt zich aan klassenregels
14. Houdt zich aan schoolregels
15. Houdt zich aan een afspraak met een medeleerling
16. Praat met een ander over een afspraak die misliep
17. Maakt samen goede afspraken over ruilen en lenen en houdt zich hieraan

Openheid naar de samenleving

1. Vertelt welk geloof hij heeft en vertelt over leuke gebruiken van
2. geloven
3. Benoemt feestdagen/rituelen

Onderstaande is een indicatie van wat je van kinderen in de TB mag verwachten.

Sociale competentie

1. Luistert wanneer een medeleerling vertelt dat hij iets anders voelt
2. Vertelt dat je verschillende gevoelens tegelijk kunt hebben en geeft voorbeelden
3. Merkt of iemand de situatie grappig vindt of niet, en stemt zijn gedrag hierop af
4. Helpt iemand die iets naars heeft meegemaakt om te vertellen wat er is gebeurd
5. Kiest als gespreksonderwerp iets wat hij samen met de ander heeft meegemaakt
6. Toont interesse als iemand iets vertelt, luistert actief
7. Helpt een ander als hij merkt dat iets niet lukt
8. Bedankt als een ander hem iets geeft of iets voor hem doet
9. Accepteert als een ander niet geholpen of met rust gelaten wil worden
10. Heeft besef van 'goed en kwaad' in eenvoudige situaties
11. Maakt bij een moeilijke keuze een afweging tussen eigen behoeften en die van anderen
12. Geeft een compliment over iets dat een ander goed kan
13. Doet bewust iets aardigs voor een ander
14. Houdt rekening met de mogelijkheden en wensen van een ander
15. Gaat adequaat om met gevoelens van verliefdheid
16. Biedt zijn excuses aan als hij een ander gekwetst heeft
17. Probeert een ruzie op te lossen door te praten
18. Schakelt de leerkracht in wanneer hij zelf een ruzie niet op kan lossen
19. Is sportief en feliciteert de ander wanneer deze het spel gewonnen heeft

Waarden, normen en democratie

1. Vertelt het belang van ontbijten
2. Geeft soorten producten aan die gezond/minder gezond zijn
3. Beseft dat voedsel nodig is om te groeien, te bewegen en gezond te blijven
4. Vertelt dat het belangrijk is om elke dag groenten en fruit te eten
5. Vertelt dat een goede voeding bestaat uit drie hoofdmaaltijden
6. Noemt van enkele belangrijke voedingsstoffen waar ze in zitten

7. Vertelt over kenmerken van een natuurgebied waar hij is geweest
8. Beargumenteert waarom hij het fijn vindt om in een bepaald natuurgebied te zijn
9. Overziet welke consequenties het nemen van een huisdier heeft
10. Ontdekt dat natuur overal is en benoemt waarom we natuur nodig hebben
11. Maakt onderscheid tussen onkruid en andere begroeiing

12. Kan afval scheiden (glas, papier etc.)
13. Vertelt hoe verschillende soorten afval hergebruikt kunnen worden
14. Gaat zuinig met papier om, zodat er niet te veel bomen worden gekapt
15. Geeft voorbeelden van goed omgaan met het milieu
16. Vertelt wat zwerfvuil, vandalisme en graffiti zijn
17. Benoemt voorbeelden van hoe de mens kan bijdragen om bedreigde dieren en planten in stand te houden
18. Noemt oorzaken van luchtvervuiling en bodemvervuiling

19. Benoemt dat Nederland een koning(in) heeft en hoe hij/zij heet
20. Benoemt functie en het belang van gemeentediensten
21. Vertelt wie de minister president van Nederland is
22. Vertelt wat wetten zijn, legt uit wat een politieke partij is en wat verkiezingen zijn
23. Herkent discriminatie op huidskleur en vertelt dat dit niet mag
24. Benoemt dat verschillen tussen mensen leuk zijn en noemt voorbeelden
25. Herkent vooroordelen en kan deze naast zich neer leggen
26. Spreekt een ander erop aan wanneer hij een algemeen geldende regel overtreedt
27. Benoemt enkele rechten van de mens
28. Geeft bij gepresenteerde normen en waarden zijn eigen mening hierover

Openheid naar de samenleving

1. Vertelt welk geloof hij heeft en vertelt over leuke gebruiken van geloven die in de klas voorkomen
2. Maakt onderscheid tussen een godsdienstig verhaal en andere verhalen
3. Benoemt verschillende godsdiensten en de feestdagen/rituelen die daarbij horen
4. Plaatst geschriften bij het juiste geloof
5. Reageert adequaat als door hem iets is misgegaan
6. Doet een voorstel om een afspraak af te zeggen en legt uit waarom
7. Feliciteert een ander

Onderstaande is een indicatie van wat je van kinderen in de BB mag verwachten.

Sociale competentie

1. Maakt bij een moeilijke keuze een afweging tussen eigen behoeften en die van anderen
2. Weet dat iemands persoonlijkheid een rol speelt bij het inschatten van de gevoelens van een ander
3. Geeft een ander de ruimte om zijn eigen mening te vertellen
4. Toont belangstelling voor een ander door vragen te stellen
5. Voelt aan wat 'foute' grapjes zijn en stemt zijn gedrag hierop af
6. Geniet samen met anderen van een gedeeld succes
7. Valt iemand die iets vertelt niet in de rede met eigen ervaringen
8. Helpt medeleerlingen die hij minder aardig vindt wanneer dit gevraagd wordt
9. Toont respect voor de gevoelens van een ander
10. Gaat aardig om met leerlingen die anders zijn dan anderen
11. Overziet consequenties van eigen gedrag
12. Reageert vriendelijk wanneer een ander hem iets voorstelt wat hij niet leuk vindt
13. Merkt het wanneer een ander zich gekwetst voelt en stemt zijn gedrag hierop af
14. Onderhandelt met een medeleerling over een oplossing bij ruzie
15. Vertelt bij navraag welk aandeel hij heeft gehad bij onenigheid
16. Benoemt wat hij bij een ruzie acceptabel gedrag vindt
17. Benoemt dat een meningsverschil niet tot ruzie hoeft te leiden
18. Benoemt hoe iemand die kritiek of een negatieve reactie krijgt zich kan voelen
19. Voorkomt ruzie door de ander tijdig aan te geven dat hij te ver gaat
20. Spreekt een ander erop aan wanneer hij een algemeen geldende regel overtreedt
21. Schat in wanneer een regel overtreden mag worden

Waarden, normen en democratie

1. Vertelt wat gevarieerd eten betekent
2. Zoekt op etiketten naar de ingrediënten, vertelt wat (on)verzadigde vetten zijn en zoekt bij
3. producten op of deze vetten aanwezig zijn
4. Noemt gevolgen van over- en ondergewicht
5. Benoemt wat een diëtist is
6. Is zich bewust dat hij keuzes kan maken op het gebied van voeding
7. Vindt informatie over gezonde voeding
8. Vertelt waaruit een complete maaltijd uit bestaat

9. Benoemt voorbeelden van hoe de mens kan bijdragen om bedreigde dieren en planten in stand te houden
10. Beargumenteert gedachten, gevoelens en meningen over gebruik van dieren
11. Benoemt alternatieven voor misbruik van dieren en bio-industrie
12. Legt uit waarom vernietigen van regenwouden ernstige gevolgen heeft voor het milieu
13. Benoemt maatregelen om de voedselkringloop in stand te houden

14. Vertelt hoe verontreiniging uit het water wordt gehaald
15. Vertrouwt in eigen mogelijkheden om genotmiddelen te weigeren
16. Benoemt wat hij doet in een situatie om al dan niet te experimenteren met genotmiddelen
17. Vertelt wat overmatig alcohol gebruik is en kent de gevolgen
18. Vertelt wat drugs is en wat het met je doet op korte en langere termijn

19. Vertelt wat de grondwet is (de rechten en plichten voor iedereen)
20. Vertelt dat je stemrecht vanaf je 18^e jaar krijgt
21. Kent enkele begrippen rondom overheid
22. Vertelt in hoofdlijnen de werkwijze van justitie
23. Vertelt welke punten van een partij voor hem belangrijk zijn bij het maken van een keuze
24. Vertelt dat de partij met de meeste stemmen niet altijd zijn zin krijgt in het parlement
25. Vertelt wat belasting is en waarom het belangrijk is deze te betalen
26. Herkent vooroordelen en kan deze naast zich neer leggen
27. Noemt voorbeelden uit zijn eigen belevingswereld van solidariteit en tolerantie
28. Kiest en verdedigt een keuze in een dilemma buiten zijn eigen belevingswereld
29. Benoemt enkele rechten van de mens
30. Benoemt bij een voorgelegde keuze de gevolgen voor verschillende personen
31. Doet mee aan vrijwilligersprojecten bestaande uit activiteiten die minder leuk zijn om te doen
32. Geeft bij gepresenteerde normen en waarden zijn eigen mening hierover
33. Kiest bij een moeilijk dilemma met tegenstrijdige waarden

Openheid naar de samenleving

1. Legt het begrip Atheïst uit
2. Noemt prominente personen bij geloven
3. Vertelt wat hij positieve en minder positieve kanten van het geloof vindt
4. Benoemt dat geloof uit verschillende stromingen bestaat
5. Noemt de oorsprong van enkele godsdiensten
6. Vertelt wat het wel/niet hebben van een bepaald geloof in zijn eigen leven zal hebben

7. Materialen en werkvormenlijst bij burgerschap op de Kosmos

Onderbouw, materialen en werkvormen Burgerschap en De Kosmos

Bestaande materialen	Voorbeelden Onderwerpen cq projecten	Werkvormen
<ul style="list-style-type: none"> - De oefeningen uit het dagelijkse leven (Materiaalmap: het montessori materiaal M1t/m M3) - Prentenboeken - <i>Historisch besef</i> - Werkjes m.b.t. de kalender: jaar, seizoen, maand week en dag - Tijdbalk/seizoenen - Tijdlijn van het leven van het kind, de familie, het huis en de woonplaats - Vroeger- en nu werkjes - Aandachtstafel - "Het plantje" - <i>Cultuur</i> - Aanvullende materialen: Bijv. "Een doos vol gevoelens" - Thema's rond de seizoenen en feestdagen en prentenboeken <p>Kanjertraining</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het kleine kanjerboek (Max vindt een dorpje). De activiteiten behorend bij dit boek nodigen uit tot sociale interactie en voldoen aan criteria I, II, III en V <ul style="list-style-type: none"> A1.1 Vrijheid van meningsuiting A1.2 gelijkwaardigheid A1.3 begrip voor anderen A2.1 Democratie in klas en school A3.2 Rechten en plichten <p>B1.3 Levenbeschouwelijke gemeenschappen B4.2 Solidariteit</p> <p>C1.1 Zelfbeeld C1.2 eigen achtergrond C1.3 Imago C1.4 groepsidentiteit C2.1 geloff C2.2 Stromingen Christendom, Islam, Jodendom, Boeddhisme, Hindoeïsme, Humanisme C3.1 Etnische groepen in de samenleving C3.3 Integratie C4.1 Ik en de ander C4.2 Verdraagzaamheid en tolerantie</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Leren ontdekken van overeenkomsten en verschillen tussen vroeger en nu - Zorgen voor - Rommel opruimen: in de diverse bakken doen - Beeldmateriaal bij de werelddelen - Verhalen - feesten van het jaar - kinderen uit andere landen - vb. de basisgevoelens - anti-pestweek - lentefeest - kerstfeest 	<ul style="list-style-type: none"> - Groepsles: de les in drie perioden - Individueel - Samen doen - Filosoferen met kinderen - Ouders of grootouders uitnodigen die vertellen over hun kindperiode - Kind mag er iets bij leggen dat voor hem/haar van waarde is. Hierover laten vertellen - Bloemen aan een zieke brengen. - Liedjes zingen in een seniorenhuis. - In de klas en op het plein. (samenwerken) - Gemeentereiniging uitnodigen of er naar toegaan. - Personen uit een andere cultuur uitnodigen (kleding-eten enz) - Tentoonstelling van tekeningen/kleiwerkjes: Boos –blij-verdrietig

Middenbouw, materialen en werkvormen Burgerschap en De Kosmos

Bestaande materialen <i>Zie voorgaande bouw</i>	Voorbeelden Onderwerpen cq projecten	Werkvormen
<ul style="list-style-type: none"> - De tijdlijn van het leven - De tijdlijn van de mens - Het tijdlijn - Vragentabellen bij "geschiedenis in perioden " - methoden/methodieken zoals: De grote reis Davinci materiaal - Sova materiaal - Zoekmachines - school tv - Pestweek en bijbehorend protocol - Bestaande school-, plein- en klassenregels - Activiteiten van NME; Natuur en Milieu Educatie - Inzamelen gescheiden afval in de school (Wecycle) - Principe van handje, plantje, kleding - Vieringen van feestdagen en verjaardagen - Hoogland Gezond ABC, - Nationaal schoolontbijt - Indeling van de werktijd en gebruik van de kubus: samenwerken, zelfstandig werken, aangeven dat je niet gestoord wilt worden, stille werktijd, werken op de gangen. - Viering van feesten - Gescheiden afval binnen de school - ABC activiteiten zoals Hoogland gezond - Nationaal schoolontbijt - CKV-projecten <p>Kanjertraining</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het kleine kanjerboek (Max vindt een dorpje). De activiteiten behorend bij dit boek nodigen uit tot sociale interactie en voldoen aan criteria I, II,III en V A1.1 Vrijheid van meningsuiting A1.2 gelijkwaardigheid A1.3 begrip voor anderen A2.1 Democratie in klas en school A3.2 Rechten en plichten B1.3 Levenbeschouwelijke gemeenschappen B4.2 Solidariteit C1.1 Zelfbeeld C1.2 eigen achtergrond C1.3 Imago C1.4 groepsidentiteit C2.1 geloff C2.2 Stromingen Christendom, Islam, Jodendom, Boeddhisme, Hindoeïsme, Humanisme C3.1 Etnische groepen in de samenleving C3.3 Integratie C4.1 Ik en de ander C4.2 Verdraagzaamheid en tolerantie <p>Topkaarten MB:</p> <ul style="list-style-type: none"> o Op vakantie 6, 8,9,15,14,4,10 o Hier woon ik 15, 5,11, 8,10, 2,3,9, 12 o Wat een verschil 5, 15, 8, 12, 9, 3,6 2, 14 o De doos op zolder 2,14, 6, 12, 15, 4, 11 o De kinderboerderij 1 t/m 10, 13t/m 15 o 1 tot 15: 6, 10, 11, 13, 45, 8, 2, 3, 15 o Met z'n allen 14, 4, 11, 10, 5, 12, 13 o Niets staat stil 9, 12, 10, 6, 8, 5, 7, 8 o Langs de waterkant 2, 8, 13, 14, 4, 5, 1, 3, 11 o Wie ben ik 2, 5, 6, 7, 12, 3, 15, 1, 4, 8 o De wereld om mij heen 1, 5, 14, 6, 4, o Hup Holland Hup 1, 6, 14, 10, 12, 4 	<ul style="list-style-type: none"> - De bouw bedenkt zelf een onderwerp bijv. het verkeer en werkt dit uit met allerlei activiteiten - Vb. project zorg voor de omgeving: de straat waarin de school staat - TOP onderwerpen - Anti-pestweek 	<ul style="list-style-type: none"> - Samen werken in: 2-tallen, groepjes, groepswork - digitaal werken - interviews - spreekbeurten - discussies - verslagen - werkstukken - Het werken met richtvragen - Personen uitnodigen bijv. een schrijver uit een andere cultuur - Een vakgebied: bijv. de chef van AH-winkel - Tenoornstellingen - Maandviering/voordracht

tussenbouw, materialen en werkvormen Burgerschap en De Kosmos

Bestaande materialen <i>Zie voorgaande bouwen</i>	Voorbeelden Onderwerpen cq projecten	Werkvormen
<ul style="list-style-type: none"> - De tijdlijn van het leven - De tijdlijn van de mens - Het tijdlijn - Vragentabellen bij "geschiedenis in perioden " - methoden/methodieken zoals: De grote reis Davinci materiaal - Sova materiaal - Zoekmachines - school tv - Pestweek en bijbehorend protocol - Bestaande school-, plein- en klassenregels - Activiteiten van NME; Natuur en Milieu Educatie - Inzamelen gescheiden afval in de school (Wecycle) - Principe van handje, plantje, kleding - Vieringen van feestdagen en verjaardagen - Hoogland Gezond ABC, - Nationaal schoolontbijt - Indeling van de werktijd en gebruik van de kubus: samenwerken, zelfstandig werken, aangeven dat je niet gestoord wilt worden, stille werktijd, werken op de gangen. - Viering van feesten - Gescheiden afval binnen de school - ABC activiteiten zoals Hoogland gezond - Nationaal schoolontbijt - CVK projecten <p>Kanjertraining</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het kleine kanjerboek (Max vindt een dorpje). De activiteiten behorend bij dit boek nodigen uit tot sociale interactie en voldoen aan criteria I, II,III en V A1.1 Vrijheid van meningsuiting A1.2 gelijkwaardigheid A1.3 begrip voor anderen A2.1 Democratie in klas en school A3.2 Rechten en plichten B1.3 Levenbeschouwelijke gemeenschappen B4.2 Solidariteit C1.1 Zelfbeeld C1.2 eigen achtergrond C1.3 Imago C1.4 groepsidentiteit C2.1 geloff C2.2 Stromingen Christendom, Islam, Jodendom, Boeddhisme, Hindoeïsme, Humanisme C3.1 Etnische groepen in de samenleving C3.3 Integratie C4.1 Ik en de ander C4.2 Verdraagzaamheid en tolerantie <p>Topkaarten TB:</p> <ul style="list-style-type: none"> o Reizen 7,6,10,11,5,9 o Wereld in het klein 5, 4 o Derde wereld 2,3,4,7,11,13,15,8 o Oorlog en vrede 3,12,2,10,4 o De boerderij 8,6,9 o Van A tot Z 7 o Ik , jij, wij 1,9,11,8,15,7 o Sport en ontspanning 3,4,6,11,3,5,7,9,14, o Water, aarde, lucht en vuur 8,15 o Vlinders in je buik3,12,8, o Multimedia 15,9,11,1,13 o Amerika 2,3 	<ul style="list-style-type: none"> - De bouw bedenkt zelf een onderwerp bijv. het verkeer en werkt dit uit met allerlei activiteiten - Vb. project zorg voor de omgeving: de straat waarin de school staat - TOP onderwerpen - Anti-pestweek 	<ul style="list-style-type: none"> - Samen werken in: 2-tallen, groepjes, groepswork - digitaal werken - interviews - spreekbeurten - discussies - verslagen - werkstukken - Het werken met richtvragen - Personen uitnodigen bijv. een schrijver uit een andere cultuur - Een vakgebied: bijv. de chef van AH-winkel - Tenoornstellingen - Maandviering/voordracht

Bovenbouw, materialen en werkvormen Burgerschap en De Kosmos

Bestaande materialen <i>Zie ook voorgaande bouwen</i>	Voorbeelden Onderwerpen cq projecten	Werkvormen
<ul style="list-style-type: none"> - De tijdlijn van het leven - Materiaal voor Staatsinrichting - Bureau Halt - De tijdlijn van het leven - De tijdlijn van de mens - Het tijdlijn - Vragentabellen bij "geschiedenis in perioden " - methoden/methodieken zoals: De grote reis Davinci materiaal - Sova materiaal - Zoekmachines - school tv - Pestweek en bijbehorend protocol - Bestaande school-, plein- en klassenregels - Activiteiten van NME; Natuur en Milieu Educatie - Inzamelen gescheiden afval in de school (Wecycle) - Principe van handje, plantje, kleeftje - Vieringen van feestdagen en verjaardagen - Hoogland Gezond ABC, - Nationaal schoolontbijt - Indeling van de werktijd en gebruik van de kubus: samenwerken, zelfstandig werken, aangeven dat je niet gestoord wilt worden, stille werktijd, werken op de gangen. - Viering van feesten - Gescheiden afval binnen de school - ABC activiteiten zoals Hoogland gezond - Nationaal schoolontbijt - CKV projecten <p>Kanjertraining</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het kleine kanjerboek (Max vindt een dorpje). De activiteiten behorend bij dit boek nodigen uit tot sociale interactie en voldoen aan criteria I, II,III en V <ul style="list-style-type: none"> A1.1 Vrijheid van meningsuiting A1.2 gelijkwaardigheid A1.3 begrip voor anderen A2.1 Democratie in klas en school A3.2 Rechten en plichten B1.3 Levenbeschouwelijke gemeenschappen B4.2 Solidariteit C1.1 Zelfbeeld C1.2 eigen achtergrond C1.3 Imago C1.4 groepsidentiteit C2.1 geloff C2.2 Stromingen Christendom, Islam, Jodendom, Boeddhisme, Hindoeïsme, Humanisme C3.1 Etnische groepen in de samenleving C3.3 Integratie C4.1 Ik en de ander C4.2 Verdraagzaamheid en tolerantie <p>Topkaarten BB</p> <ul style="list-style-type: none"> o Reizen 9,15,14 o Wereld in het klein 15,5,4 o Derde wereld 1,2,9,12,10,4 o Oorlog en vrede 7,15,13,1 o De boerderij 5,6,7,8,9,10,11 o Van A tot Z 1 o Ik , jij, wij 1,10,13,14,15,2,8,9,3 o Sport en ontspanning 1,3,6,9,15,11,4,9, o Water, aarde, lucht en vuur 2,4,12,14 o Vlinders in je buik 1,13,6,7,14,9,12 o Multimedia 12,13 o Amerika 12,4,13 	<ul style="list-style-type: none"> - Ontwerpen van een eigen politieke partijen binnen de school - Bedenken hoe ouders actief bij de school betrokken kunnen worden. - Vb. Project: de wijk - De bouw bedenkt zelf een onderwerp bijv. het verkeer en werkt dit uit met allerlei activiteiten - Vb. project zorg voor de omgeving: de straat waarin de school staat - TOP onderwerpen - Anti-pestweek 	<ul style="list-style-type: none"> - Uitnodigen van bijv. een wethouder - Vergaderen - Kinderraad - Samen werken in: 2-tallen, groepjes, groepswork - digitaal werken - interviews - spreekbeurten - discussies - verslagen - werkstukken - Het werken met richtvragen - Personen uitnodigen bijv. een schrijver uit een andere cultuur - Een vakgebied: bijv. de chef van AH-winkel - Tenoornstellingen - Maandviering/voordracht